

SOLIDARITEIT

Stijn Oosterlynck

*Hoofddocent Stadssociologie,
Onderzoekscentrum OASes en Antwerp Urban
Studies Institute, Universiteit Antwerpen*

Solidariteit gaat over het delen en herverdelen van middelen vanuit een gevoel van lotsverbondenheid of groepsloyauteit. Er zijn allerlei middelen die mensen met elkaar kunnen delen en herverdelen, zoals tijd, ruimte, expertise en werktuigen. In onze samenleving gaat het vaak over het herverdelen van financiële middelen.

Essentieel aan deze definitie van solidariteit is dat het delen en herverdelen in verband brengt met gemeenschap. Solidariteit vergt dus een of andere vorm van gemeenschappelijkheid. Mensen zijn bereid te delen en herverdelen omdat ze iets gemeenschappelijks hebben. Wat een groep mensen gemeenschappelijk heeft kan van velerlei aard zijn: van formeel lidmaatschap van dezelfde politieke eenheid (burgerschap) over culturele aspecten zoals waarden en normen, taal en religie of het participeren in dezelfde economie tot het delen van dezelfde woon- of werkruimte of een gedeeld verleden. Het is de concrete invulling van die 'gemeenschappelijkheid' die bepaalt hoe inclusief solidariteit is.

‘Solidariteit in marktsamenlevingen betekent sociale bescherming tegen de destructieve werking van de (arbeids)markt.’

Solidariteit is niet hetzelfde als altruïsme. Bij altruïsme geeft iemand iets aan iemand anders zonder dat die daartoe verplicht is en zonder daarvoor iets terug te verwachten. Solidariteit houdt wel in dat iemand 'kosten' maakt om iemand anders bij te staan, maar heel vaak gaat het gepaard met enige dwang (bijvoorbeeld een door de overheid opgelegd belastingregime) en ligt welbegrepen eigenbelang aan de basis ervan (we zijn bijvoorbeeld solidair omdat we weten dat we zelf ooit in een situatie zullen terechtkomen waarbij we op de solidariteit van anderen een beroep zullen moeten doen). Toch kunnen we solidariteit niet terugbrengen tot wederkerigheid, alhoewel wederkerigheid een belangrijk

principe is in de sociale zekerheid, wat het meest uitgebouwde systeem van sociale zekerheid is in onze maatschappij. Alhoewel grote delen van de sociale zekerheid sterk op individuele bijdragen gebaseerd zijn (bijvoorbeeld de werkloosheidsuitkering of pensioenen), zijn andere delen universeel toegankelijk voor iedere burger (bijvoorbeeld de gezondheidszorg en het leefloon).

SOLIDARITEIT DOORHEEN DE TIJD

De term solidariteit gaat terug op het ‘in solidum’-principe in het Romeins recht. Dat principe verwijst naar de verplichting van ieder lid van de familie of van een andere gemeenschap om gemeenschappelijke schulden af te betalen. De term solidariteit duikt ook op in de christelijke sociale ethiek onder de naam ‘broederschap’. Daar verwijst het naar de verwachting dat we delen met anderen als broeders en zusters van dezelfde God. Dat is onder meer te zien in de manier waarop christelijke broederordes functioneren, maar ook in de idee dat liefdadigheid – georganiseerd via kerkelijke instituties – een essentieel mechanisme van sociale integratie is. Solidariteit zo opgevat vereiste wel het aanvaarden van de hiërarchische verhoudingen in de samenleving. Gedurende de middeleeuwen verloor het idee van solidariteit haar religieuze connotatie en werd het ook toegepast in meer wereldse omstandigheden van beroepsgroepen. Tijdens de Franse Revolutie kreeg de seculiere invulling van solidariteit de overhand en kreeg de term een ‘moderne’ invulling.

De moderne notie van solidariteit is onlosmakelijk verbonden met de opkomst van de kapitalistische markteconomie, meer in het bijzonder met het ontstaan van de arbeids- en grondmarkt. De ontwikkeling van die markten leidde tot het verlies van de mogelijkheid tot zelfvoorzienend leven via landbouwactiviteiten en maakte mensen voor hun levensonderhoud afhankelijk van wat ze te bieden hebben op de arbeidsmarkt. Op de arbeidsmarkt zijn we concurrenten van elkaar, wat de sociale relaties tussen mensen ondermijnt. Bovendien stelt het mensen bloot aan de wispelturigheden en eisen van de markt, wat erg bedreigend kan zijn voor

al wie te oud, te jong of te ziek is om te werken of wiens talenten op een bepaald moment economisch niet rendabel zijn. Solidariteit in marktsamenlevingen betekent dus sociale bescherming tegen de destructieve werking van de (arbeids)markt.

‘Het buitenbeentje onder de bronnen van solidariteit is ontmoeting, waarbij informele sociale interacties tot meer kennis van en empathie met elkaar (en vooral met ‘vreemden’) leiden, en zo solidariteit kunnen stimuleren.’

Sociale bescherming in welvaartsstaten is sterk gebaseerd op de idee van sociale rechten. Dit houdt in dat mensen uit hoofde van hun statuut als burger toegang krijgen tot maatschappelijke solidariteit onder de vorm van sociale voorzieningen en (vervangings)inkomens. Sociale rechten krijgen pas in de 20ste eeuw hun beslag bij de uitbouw van de welvaartsstaat, maar vinden hun basis in een aantal verlichtingsideeën. Verlichtingsfilosofen bekritiseerden liefdadigheid omdat het een ongelijke machtsrelatie tussen wie geeft en wie krijgt in stand houdt en dus de fundamentele gelijkheid tussen mensen miskent. Enkel een overheid kan meer rechtvaardige, op gelijkheid gestoelde vormen van solidariteit waarborgen. Het is slechts een kleine stap van dit soort verlichte ideeën naar solidariteit op basis van sociale rechten, waarbij een bureaucratie waarborgt dat rechten gebaseerd zijn op regels – bij voorkeur democratisch overeengekomen – die voor iedereen gelijk zijn en niet meer van persoonlijke willekeur afhankelijk zijn. Solidariteit die gegrondvest zit in een dergelijk idee van gelijkheid is fundamenteel anders dan liefdadigheid, die ondanks het feit dat er gedeeld en herverdeeld wordt de ongelijke verhoudingen tussen mensen in stand houdt.

DIRECTE EN INDIRECTE SOLIDARITEIT

Solidariteit is in de Belgische samenleving sterk geïnstitutionaliseerd. Het gebeurt op een onpersoonlijke manier via de formele regels en instellingen van de welvaartsstaat. Die bureaucratische vorm van solidariteit garandeert dat iedere burger gelijk behandeld wordt. Wie aan de democratisch besliste voorwaarden voldoet krijgt in principe toegang tot maatschappelijke solidariteit. In België herverdelen we jaarlijks ongeveer een derde van de geproduceerde welvaart.

De solidariteit die de welvaartsstaat organiseert noemt men vaak 'koude' solidariteit, omdat ze onpersoonlijk en indirect is en via formele instituties verloopt. Dat staat in contrast met de solidariteit die mensen onderling via hun gedrag en handelen in gemeenschappen, verenigingen en onder familie en vrienden ontwikkelen. Deze solidariteit wordt 'warm' genoemd omdat ze gepaard zou gaan met gevoelens van dankbaarheid en tevredenheid. Het onderscheid tussen warme en koude solidariteit drukt echter een waardeoordeel uit en is op analytische gronden niet vol te houden. Solidariteit via formele instituties roept wel degelijk emoties op, zoals bijvoorbeeld blijkt bij de vaak hevige reacties op pensioenherformingen, terwijl de emoties die directe solidariteit opwekt niet automatisch positief zijn. Bij directe solidariteit zijn er geen duidelijke regels en kiezen mensen zelf met wie ze solidair zijn, waardoor wie niet gekozen wordt zich vaak onrechtvaardig behandeld voelt.

Toch is het zinvol een onderscheid te maken, omdat het wel degelijk gaat om vormen van solidariteit met een eigen karakter en dynamiek. Wel benoemen we het onderscheid beter als directe en indirecte solidariteit.

BRONNEN VAN SOLIDARITEIT

In de moderne visie op solidariteit, althans zoals die in Europa ontstond in de 19de eeuw, liggen maatschappelijke structuren aan de bron van solidariteit. Zo is de geavanceerde arbeidsverdeling in een markteconomie een belangrijke bron van solidariteit, omdat ons bewustzijn van de collectieve meerwaarde van specialisatie en van onderlinge afhankelijkheid ons ertoe aanzet om solidair te zijn met anderen. Ook een gedeeld kader van normen en waarden fungeert als een sterke bron van solidariteit, omdat het een gemeenschap moreel samenhoudt. Nog een andere bron van solidariteit is sociale strijd, waarbij het hebben van een gemeenschappelijke vijand sterke banden van solidariteit smeedt. Deze drie bronnen van solidariteit zijn alle terug te vinden in nationale welvaartsstaten in West-Europa, waar de sociale strijd van arbeidersbewegingen en concurrentie met communistische regimes leidden tot het installeren van herverdelingsmechanismen, maar dan wel binnen het kader van natiestaten en gegrond in de wederkerigheid van een collectief verzekeringsstelsel.

Het buitenbeentje onder de bronnen van solidariteit is ontmoeting, waarbij informele sociale interacties tot meer kennis van en empathie met elkaar (en vooral met 'vreemden') leiden, en zo solidariteit kunnen stimuleren. Deze bron van solidariteit situeert zich niet op het niveau van maatschappelijke structuren, maar op dat van de directe sociale interactie tussen mensen en is historisch gezien vooral in de Amerikaanse wetenschappelijke literatuur over steden terug te vinden. Vandaag wordt vaker naar deze bron teruggegrepen om solidariteit in een context van grote etnisch-culturele diversiteit vorm te geven. Daarbij verschuift de aandacht van nationale staten naar de concrete (stedelijke) plaatsen waar burgers

in diversiteit samen wonen, werken, ontspannen en leren. Ook verschuift de blik van een gedeeld verleden, waar solidariteit gevoed wordt door het overdragen van een cultuur van generatie op generatie, naar alledaagse praktijken in het heden waar diverse groepen burgers samen verantwoordelijkheid nemen voor het samenleven op de plaatsen die ze (vaak noodgedwongen) delen.

De terugkomst van religie in het publieke leven in onze steden, een fenomeen dat postseculiere steden genoemd wordt, leidt tot een heropleving van religieuze vormen van solidariteit die sterk persoonlijk en innerlijk gemotiveerd zijn en die in contrast staan tot de meer structurele solidariteit van de welvaartsstaat. Vaak manifesteert deze religieuze solidariteit zich waar de structurele solidariteit het laat afweten, bijvoorbeeld bij de opvang van vluchtelingen of mensen zonder papieren.

SOLIDARITEIT ONDER DRUK?

De voorbije decennia wint het pleidooi veld om solidariteit te vermaatschappelijken en de balans meer richting directe vormen van solidariteit te sturen. Op die manier wil men een antwoord bieden op de bezorgdheid over de betaalbaarheid van de welvaartsstaat, mensen en gemeenschappen meer zelfredzaam maken of het draagvlak voor solidariteit opvijzelen door persoonlijk ervaren solidariteit. Uit onderzoek blijkt alvast niet – zoals voorstanders van indirecte solidariteit vaak stellen – dat indirecte solidariteit directe solidariteit ondermijnt. Integendeel, een overheid die een hoog niveau van solidariteit ambieert lijkt haar burgers een signaal te geven dat dit wenselijk gedrag is, waardoor ook directe solidariteit (mild) gestimuleerd wordt.

In de context van West-Europa geraakte de uitbouw van de welvaartsstaat zo sterk verstrengeld met natievorming dat een gedeeld kader van waarden en normen, geworteld in (de perceptie van) een gedeeld verleden, als noodzakelijke voorwaarde voor solidariteit naar voren geschoven wordt. Die specifieke geschiedenis van solidariteit in West-Europa maakt dat ‘solidariteit in diversiteit’ als problematisch

ervaren wordt. Men gaat ervan uit dat groeiende etnisch-culturele diversiteit de solidariteit ondermijnt en dat dit enkel opgelost kan worden door de diversiteit te reduceren.

Bovendien leidt deze nationale invulling van solidariteit tot een scherpe scheiding tussen 'binnenlandse' en 'buitenlandse' solidariteit. De sociale zekerheid neemt de binnenlandse solidariteit voor haar rekening, terwijl ontwikkelingssamenwerking, met een budget dat in vergelijking met dat van de sociale zekerheid onooglijk klein is, gaat over solidariteit met het buitenland. Alhoewel de sociale noden en armoede in het buitenland veel groter zijn, gaan er veel minder middelen naartoe. Wat in wezen hetzelfde is, wordt door de lens van nationale staten als minder erg – of althans veel minder 'onze' verantwoordelijkheid – ervaren. Migratie zet deze organisatie van solidariteit sinds enige decennia op losse schroeven en daagt ons uit solidariteit en de bronnen ervan te herdenken.

LEESTIPS

Over de historische evolutie van de idee van solidariteit:

- Stjerno, S. (2005). *Solidarity in Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.

Over de definitie van solidariteit en aanverwante begrippen:

- Prainsack, B. and A. Buyx (2011). *Solidarity: reflections on an emerging concept in bioethics*. London, Nuffield Council on Bioethics.

Over de spanning tussen solidariteit en diversiteit en de noodzaak om solidariteit te herdenken:

- Kymlicka, W. (2015). "Solidarity in diverse societies: beyond neoliberal multiculturalism and welfare chauvinism." *Comparative Migration Studies* 3(1): 1-19.

- Oosterlynck, S. and Schuermans, N. (2013) 'Superdiversiteit: solidariteit herdenken', *Alert*, 39(4): 13-19.
- Oosterlynck, S., et al. (2016). "Putting flesh to the bone: looking for solidarity in diversity, here and now." *Ethnic and Racial Studies* 39(5): 764-782
- Schuermans, N., et al. (2017). *Solidariteit in superdiversiteit*. Leuven, Acco.

Over directe en indirecte vormen van solidariteit:

- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2013). Rondje voor de publieke zaak. Pleidooi voor de solidaire ervaring. Den Haag, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.